प्रकरण पहिले

संशोधन समस्या

१.१ प्रास्ताविक

आजच्या विज्ञानाच्या युगामध्ये जगाच्या बरोबरीने जाण्याचा प्रयत्न सर्वच क्षेत्रातून होत आहे. शिक्षण क्षेत्रही याला अपवाद नाही. भारताच्या शिक्षण पध्दतीमध्ये अमुलाग्र बदल होत आहे. प्रौढांचे शिक्षण, अंधाचे शिक्षण, मूकबधिराचे शिक्षण, अपंगाचे शिक्षण, व्यावसायिक शिक्षण, तांत्रिक शिक्षण असे शिक्षणातील वेगवेगळे प्रवाह आज प्रगतशील दिशेने वाटचाल करीत आहेत. तरीसुध्दा शिक्षणातील +२ स्तरावर कांही समस्या मात्र जशाच्या तशा आहेत.

अधिक दोन स्तरावरील शिक्षणाचे स्वरुप

भारतामध्ये +२ स्तरावरील शिक्षणाचा प्रारंभ १९७५-७६ या शैक्षणिक वर्षापासून झाला. हा शिक्षणाच्या परिवर्तनाचा एक महत्त्वाचा पैलू आहे. नव्या पिढीच्या व राष्ट्राच्या विकासाच्या दृष्टीने +२ स्तरावरील शिक्षणाला अत्यंत महत्त्वाचे स्थान आहे. महाराष्ट्रातील शैक्षणिक परिवर्तन हे अतिशय मोलाचे परिवर्तन आहे. +२ स्तरावरील शिक्षणाची योजना यशस्वी होण्यावरच शैक्षणिक व सामाजिक परिवर्तन अवलंबून आहे.

शिक्षणाच्या १०+२+३ या आकृतीबंधानुसार महाराष्ट्र शासनाने इयत्ता अकरावी व बारावीच्या कला, वाणिज्य व विज्ञान शाखांच्या वर्गांना माध्यमिक विद्यालयाशी व महाविद्यालयाशी जोडून शिकविण्यास परवानगी दिली आहे. या वर्गांना +२ स्तरावरील वर्ग, उच्च माध्यमिकचे वर्ग, किंवा कनिष्ठ महाविद्यालयाचे वर्ग असे म्हणतात.

शिक्षणाच्या या आकृतीबंधातून +२ स्तरावर अध्यापन करणाऱ्या शिक्षकांच्या अध्यापनाच्या समस्या निर्माण झाल्या आहेत. या शिक्षकांची विद्धा अवस्था निर्माण झाली आहे. आज बहुसंख्य +२ चे वर्ग माध्यमिक विद्यालयाशी संलग्न आहेत त्यामुळे माध्यमिक शाळांना संलग्न +२ च्या शिक्षकांची संख्या अधिक आहे. वरिष्ठ महाविद्यालयांना जोडून असणारे +२ चे वर्ग कमी असून या शिक्षकांची संख्या ही कमी आहे.

एकंदरीत विचार केल्यास माध्यमिक विद्यालय संलग्न स्तरावर, आणि वरिष्ठ महाविद्यालयाशी संलग्न +२ स्तरावर अध्यापन करणाऱ्या शिक्षकांची संख्या आणि त्यांच्या अध्यापनातील समस्या खूप आहेत. या समस्यांचा विचार करणे क्रमप्राप्त असे ठरते.

१.२ संशोधन अभ्यासाची गरज व महत्त्व

अ] गरज

आपला देश १९४७ साली स्वतंत्र झाला. आज भारतामध्ये राष्ट्रीय, सामाजिक, आर्थिक जीवनामध्ये समस्या निर्माण झाल्या आहेत त्यामुळे संपूर्ण शिक्षण पध्दतीच्या पुर्नरचनेचा प्रश्न सलगपणे राष्ट्रीय दृष्टीकोनातून हाताळण्याची गरज निर्माण झाली. इसवीसन १९६४ मध्ये कोठारी शिक्षण आयोगाची निर्मिती झाली. शिक्षणाच्या नव्या गरजामधून, नव्या आकांक्षामधून ज्या कोठारी शिक्षण आयोगाची स्थापना करण्यात आली त्या आयोगाने जाहीर केलेल्या शैक्षणिक धोरणांची अंमलबजावणी +२ स्तरावर अधिक प्रमाणात होणे गरजेचे आहे. यासाठी +२ स्तरावरील अध्यापनाचा व अध्यापनातील समस्यांचा अभ्यास होणे गरजेचे आहे.

अधिक दोन स्तरावर [illegible]ा शिक्षणाचा प्रश्न शाळांच्या व महाविद्यालयाच्या दृष्टीने अत्यं[illegible] महत्त्वाचा आहे. या शिक्षणासाठी शाळा महाविद्यालयांना फार मोठ्या [illegible]डिवलाची गरज आहे. बहुसंख्येने ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांना शिक्षणा[illegible] दरवाजे खुले राहणे आवश्यक आहे. अध्यापन करणारे शिक्षक, शिक्षणातील तज्ञ, शाळा महाविद्यालयातील व्यवस्थापक, प्रशासक यांच्या दृष्टीने या शिक्[illegible]ाला अत्यंत महत्त्वाचे स्थान आहे.

संशोधकास +२ स्तरावर अध्यापन करताना अध्यापनावर परिणाम करणा-या अनेक समस्यांना तोंड द्यावे लागते. विद्यार्थ्यांची वर्गातील वारंवार गैरहजेरी बेशिस्तीचा प्रश्न, पालकांचा शिक्षणाकडे, विद्यार्थ्यांचा शिक्षणाकडे पाहण्याचा सदोष दृष्टीकोन, खे[illegible]यातील व शहरातील विद्यार्थ्यांच्या गळतीचे प्रमाण, अध्यापनावर परिणाम क[illegible]णा-या शैक्षणिक व भौतिक अपु-या सुविधा, एकंदरीत समाजाचा शिक्षणाबद्दलचा निराशावादी दृष्टीकोन हे संशोधकास प्रकर्षाने आढळून आले आहे.

या अध्यापनावर परि[illegible]ाम करणा-या तीव्र समस्या अन्य ठिकाणी, इतर शिक्षकांच्या समोर आहेत [illegible] य ? अशा समस्या असतील तर त्या समस्यांचे प्रमाण किती आहे ? जाणून घेण्याच्या जिज्ञासेपोटी आणि या समस्येवर संशोधनातून उपाय सुचा[illegible]ण्याच्या दृष्टीने संशोधकाने "सोलापूर शहरातील + २ स्तरावर अध्याप[illegible] करणा-या शिक्षकांच्या अध्यापनातील समस्यांचा अभ्यास करणे" या वि[illegible]याचे संशोधन कार्य हाती घेतले आहे.

ब] <u>महत्त्व</u>

समान शिक्षण पध्दती निर्माण करुन राष्ट्रीय एकात्मतेला हातभार लावता येईल का ? शिक्षणाची गुणवत्ता व कालावधी यांचा मेळ घालता येईल काय ? वयात आलेली तरुण पि[illegible]ी उद्योग व्यवसायामध्ये कशी सामावून घेता

येईल ? सामाजिक व सांस्कृतिक विकासाला आणि परिवर्तनाला या पिढीचा कार्यक्षम व फलदायी उपयोग कसा करुन घ्यावयाचा ? हे उच्च माध्यमिक शिक्षणाच्या गाभ्याला स्पर्श करणारे प्रश्न या संशोधनाच्या मदतीने सोडविता येतील.

या संशोधनामुळे +२ स्तरावर अध्यापन करणा-या शिक्षकांना त्यांच्या अध्यापनाशी संबंधित असणा-या विषय व अभ्यासक्रमासंबंधीच्या समस्या विद्यार्थी-शिस्तीच्या समस्या, शैक्षणिक आणि भौतिक सुविधांच्या समस्या, व्यवस्थापनाशी संबंधित समस्या, सोडविण्यासाठी मदत होणार आहे.

माध्यमिक विद्यालयाशी संलग्न +२ स्तरावर व महाविद्यालयाशी संलग्न +२ स्तरावर अध्यापन करणा-या शिक्षकांच्या अध्यापनातील समस्यांचा तुलनात्मक अभ्यास करुन त्या समस्या सोडविण्यासाठी कोणत्या उपाय योजना करता येतील ? या प्रश्नांची उत्तरे मिळविण्यासाठी शिक्षण तज्ज्ञांना, समाजातील जबाबदार व्यक्तींना विद्यार्थ्यांच्या पालकांना, शासनाला या संशोधनाची मदत होणार आहे.

याशिवाय सदरहू संशोधनाचा उपयोग सामाजिक संस्थांना, शैक्षणिक संस्थांना, सेवाभावी संघटनांना, शिक्षणातील तज्ज्ञांना, शिक्षकांना, राज्यपातळीवर संशोधन करण्याकरिता उपयोग होवू शकेल. ज्या ज्या ठिकाणी अध्यापनातील अशा समस्या असतील त्या त्या ठिकाणी या संशोधनाचा उपयोग होवू शकेल. साहजिकच त्यामुळे अध्यापनातील समस्या कमी होण्यास मदत होईल.

उच्च माध्यमिक शिक्षणाची गरज सफल व्हावयाची असेल, विद्यार्थ्यांमधील अशिस्त कमी करुन त्यांचे वैफल्य टाळावयाचे असेल, विद्यार्थ्यांच्या बेकारीला आळा घालावयाचा असेल, शिक्षकांनी आपले अध्यापन प्रभावी कसे करावे ? अध्यापनावर परिणाम करणा-या समस्यांवर मात करुन प्रतिकूल परिस्थितीमध्येही

अध्यापन कसे प्रभावी करावे, अध्यापनातील बारकावे समजून समस्यावर मात कशी करता येईल या विषयीच्या मार्गदर्शनासाठी हे संशोधन महत्त्वपूर्ण कामगिरी करु शकते.

विद्यार्थ्यांमध्ये जिज्ञासा निर्माण करण्यासाठी त्यांची नियमित उपस्थिती, वसतीगृहाची सोय, वैयक्तिक मार्गदर्शनासाठी जादा तास घेणे, पालक शिक्षक मेळावे आयोजित करणे, अधून मधून पालकांना भेटी व पत्रव्यवहार करणे, या गोष्टी करणे आवश्यक आहे. अध्यापकांनी अध्यापन करताना चर्चा व प्रायोगिक पध्दतीचा अवलंब करून विद्यार्थ्यांचा सहभाग वाढवावा. विद्यार्थी अभ्यासू बनतील व गुणवत्तावाढीस पोषक वातावरण निर्माण होऊ शकेल म्हणजेच शिक्षणाची प्रक्रिया यशस्वी होण्यासाठी या संशोधनाचा उपयोग होवू शकेल.

.३ संशोधन समस्येचे शीर्षक

" सोलापूर शहरातील +२ स्तरावर अध्यापन करणा–या शिक्षकांच्या अध्यापनातील समस्यांचा चिकित्सक अभ्यास. "

४ महत्त्वाच्या संज्ञाच्या व्याख्या

१] सोलापूर शहर

सोलापूर महानगरपालिकेच्या हद्दीत येणारा भाग.

२] शिक्षणातील +२ स्तर

माध्यमिक विद्यालयाशी संलग्न व वरिष्ठ महाविद्यालयाशी संलग्न असणारे इयत्ता ११ वी, १२ वी चे कला, वाणिज्य, विज्ञान शाखांचे वर्ग

३] माध्यमिक विद्यालये

ज्या विद्यालयामध्ये इयत्ता नववी, दहावी पर्यन्तचे शिक्षण दिले जाते तो शिक्षणाचा स्तर.

४] वरिष्ठ महाविद्यालये

ज्या महाविद्यालयामध्ये इयत्ता बारावी कला, वाणिज्य, विज्ञान शाखानंतरचे बी. ए., बी. कॉम, बी. एस्सीचे शिक्षण दिले जाते तो शिक्षणस्तर.

५] शैक्षणिक सुविधा

विविध विषयाच्या अध्यापनासाठी आवश्यक असणारे शैक्षणिक साहित्य. उदाहरणार्थ प्रयोगशाळा साहित्य, दृक-श्राव्य साधने, विविध तक्ते आलेख, आराखडे, चित्रे, नकाशे, ग्रंथालयातील पुस्तके संदर्भ ग्रंथ, खडकांचे नमुने.

६] भौतिक सुविधा

अध्यापनासाठी आवश्यक असणारी इमारत, वर्गखोल्या, फर्निचर, प्रयोगशाळा, सभागृह विषयदालने, वसतिगृहे, संडास, मुताऱ्याची सोय.

मुख्याध्यापक / प्राचार्य केबीन, स्टाफरूम, मुलींसाठी स्वतंत्रखोली, गायनवर्ग, कार्यानुभव खोली इत्यादी.

७] <u>अधिक दोन स्तरावर अध्यापन करणारे शिक्षक</u>

जे शिक्षक माध्यमिक विद्यालयाशी संलग्न व वरिष्ठ महाविद्यालयाशी संलग्न असणाऱ्या इयत्ता ११ वी, १२ वी कला, वाणिज्य, विज्ञान या शाखांच्या वर्गात अध्यापन करतात असे शिक्षक, शिक्षिका होय.

८] <u>अध्यापनातील समस्या</u>

शिक्षकांना अध्यापन करताना विषय व अभ्यासक्रमाविषयीच्या अडचणी, विद्यार्थी संख्या व शिस्तीच्या अडचणी, शैक्षणिक व भौतिक सुविधांविषयी अडचणी या शिवाय अन्य महत्वाच्या समस्या.

१.५ <u>संशोधनाची उद्दिष्टे</u>

संशोधकाने संशोधन करण्यापूर्वी संशोधनाची पुढीलप्रमाणे उद्दिष्टे निश्चित केली आहेत.

१] माध्यमिक विद्यालयाशी संलग्न असलेल्या + २ स्तरावर अध्यापन करणाऱ्या शिक्षकांच्या अध्यापनातील समस्यांचा अभ्यास करणे.

२] वरिष्ठ महाविद्यालयाशी संलग्न + २ स्तरावर अध्यापन करणाऱ्या शिक्षकांच्या अध्यापनातील समस्यांचा अभ्यास करणे.

३] माध्यमिक विद्यालयाशी संलग्न असलेल्या + २ स्तरावर अध्यापन करणाऱ्या शिक्षकांच्या समस्या आणि वरिष्ठ महाविद्यालयाशी संलग्न असलेल्या + २ स्तरावर अध्यापन करणाऱ्या शिक्षकांच्या अध्यापनातील समस्यांचा तुलनात्मक अभ्यास करणे.

४] माध्यमिक विद्यालयाशी संलग्न असलेल्या + २ स्तरावर अध्यापन करणाऱ्या शिक्षकांच्या अध्यापनातील समस्येवर उपाय सुचविणे.

४] वरिष्ठ महाविद्यालयाशी संलग्न असलेल्या +२ स्तरावर अध्यापन करणा-या शिक्षकांच्या अध्यापनातील समस्येवर उपाय सुचविणे.

१.६ <u>संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा</u>

अ] <u>व्याप्ती</u>

१] या संशोधनाचा उपयोग राज्य सरकारांना, जिल्हास्तरावर, तालुका स्तरावर शिक्षकांच्या अध्यापनातील समस्यांचा अभ्यास करणा-या संशोधकांना होणार आहे. उच्च माध्यमिक शिक्षणाच्या गाभ्याला स्पर्श करणारे प्रश्न या संशोधनाच्या मदतीने सोडविता येतील.

२] या संशोधनातून +२ स्तरावर अध्यापन करणा-या शिक्षकांच्या अध्यापनातील समस्या सोडविण्यासाठी काय उपाय योजना करता येतील याबद्दलची उत्तरे मिळू शकतात. त्यामुळे हे संशोधन शिक्षणातील तज्ज्ञ, समाजातील जबाबदार व्यक्ती, विद्यार्थ्यांचे पालक, याशिवाय सामाजिक व शैक्षणिक संस्थांना आणि विशेषकरून +२ स्तरावर अध्यापन करणा-या शिक्षकांना, मुख्याध्यापक व प्राचार्यांना उपयुक्त ठरणारे आहे.

३] प्रस्तुत संशोधनातून +२ स्तरावर अध्यापन करणा-या शिक्षकांना अध्यापनामध्ये कोणत्या अडचणी येऊ शकतात यांचा शोध घेण्यात आल्यामुळे आणि आलेल्या अडचणींचा अभ्यास करून उपाय सुचविले आहेत त्यामुळे +२ स्तरावरील अध्यापनाच्या समस्या सोडविण्यासाठी या संशोधनाची उपयुक्तता आहे.

ब] <u>मर्यादा</u>

१] या संशोधनात सोलापूर शहरातील माध्यमिक विद्यालयाशी संलग्न +२ स्तरावर अध्यापन करणा-या शिक्षकांना अध्यापनात येणा-या समस्या

आणि वरिष्ठ महाविद्यालयाशी संलग्न +२ स्तरावर अध्यापन करणाऱ्या शिक्षकांना अध्यापनात येणाऱ्या समस्यांचा अभ्यास केला आहे.

२] अध्यापनातील समस्यांमुळे अध्यापनावर कोणता विपरीत परिणाम होतो याचाच विचार या संशोधनात केला आहे. या व्यतिरिक्त इतर परिणाम विचारात घेतलेले नाहीत.

३] प्रस्तुत संशोधनामध्ये माध्यमिक विद्यालयाशी संलग्न +२ स्तरावर अध्यापन करणाऱ्या शिक्षकांच्या अध्यापनातील समस्या आणि वरिष्ठ महाविद्यालयाशी संलग्न +२ स्तरावर अध्यापन करणाऱ्या शिक्षकांच्या अध्यापनातील समस्या यांचा तुलनात्मक विचार केला आहे.

४] या संशोधनामध्ये सोलापूर शहरातील + २ स्तरावरील माध्यमिक विद्यालयाशी संलग्न व वरिष्ठ महाविद्यालयाशी संलग्न + २ स्तरावर इयत्ता अकरावी व बारावीच्या कला, वाणिज्य, विज्ञान शाखेच्या वर्गांना अध्यापन करणाऱ्या शिक्षकांचाच फक्त विचार केला आहे. + २ स्तरावरील इतर शाखा व शिक्षक यांना विचारात घेतलेले नाही.

५] प्रस्तुत संशोधनामध्ये संशोधकाने माध्यमिक विद्यालयाशी संलग्न कला शाखेच्या चाळीस, वाणिज्य शाखेच्या चोवीस तर विज्ञान शाखेच्या तेवीस अशा एकूण सत्त्याऐंशी प्रतिसादकांचा विचार केला आहे.

याशिवाय वरिष्ठ महाविद्यालयाशी संलग्न + २ स्तरावरील कला शाखेच्या पंचेवीस, वाणिज्य शाखेच्या सव्वीस तर विज्ञान शाखेच्या अठ्ठावीस अशा एकूण एकोणऐंशी प्रतिसादकांचा विचार केला आहे.